

Tereza Vinterová

JAN BALCAR

1832–1888

Životní příběh tkalce a kazatele

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Vinterová, Tereza

Jan Balcar, 1832–1888, Životní příběh tkalce a kazatele

xxxxxxx

xxxxxx

xxxxxx

xxxxxx

xxxxxx

xxxxxx

© Sbor Církve bratrské v Bystrém, 2018

© Tereza Vinterová, 2018

ISBN xxxxxxxxxxxx

OBSAH

Kamínky do mozaiky života Jana Balcara	3
I. KOŘENY	8
Situace evangelických církví v Čechách v 19. století	8
Skotské presbyteriánství a Svobodná církev skotská	15
Evangelíci v Orlických horách a na Hronovsku po tolerančním patentu	18
II. MLÁDÍ	26
Dětství, rodiče a sourozenci	26
Dospívání a první kontakty s evangelíky	30
Výstup z katolické církve	35
Svatba a manželství	40
Nelehké sžívání nových evangelíků s klášterským sborem	43
Zřízení evangelického hřbitova v Hronově	50
Balcarovy články v Hlasech ze Siona z let 1861 a 1862	52
Seznámení se Svobodnou evangelickou církví německou, vliv Heinricha Kurtze a Daniela Edwarda	59
Postupný vnitřní rozchod s reformovanou církví a práce kolportéra	71
Založení Svobodné evangelické církve české	77
Důvody vystoupení ze reformované církve a vymezování se vůči ní	83
První dva roky Svobodné evangelické církve české	85
III. KAZATELSKÁ SLUŽBA	93
Volba kazatelem a ordinace	93
První dva roky v kazatelské službě	97
Severní diaspora h. v. v Hronově, Pavel Jelen a Josef Šára	101
Spor o fotografování – první vážná krize mladé církve	111
Léto 1872: vlna negativních novinových článků o Balcarovi	117
Stěhování na Rzy, Balcarova „škola“ a další novinové články	123
Život sboru v sedmdesátých letech a rozšíření jeho působení	128

Vztahy s obnovenou Jednotou bratrskou	135
Vztahy s americkými misionáři a Svobodnou reformovanou církví	139
Vztahy s reformovanou církví	147
Roztržka v roce 1877 a vztahy s reformovanou církví v Tisu	151
Václav Pázdrál	158
Misijní společnost	164
Úvahy o stavbě modlitebny a její realizace	168
Konflikt s úřady v roce 1879	172
Počátek osmdesátých let – další rozvoj sboru, misie mezi židy i vnitřní problémy	180
Balcarův druhý sňatek a jeho důsledky – rozdělení sboru	190
Poslední roky Balcarova života	201
Počátky působení Svobodné reformované církve v okolí Bystrého	210
Závěr života	222
IV. ODKAZ	226
Další vývoj sboru po Balcarově smrti	226
Balcarova kázání a teologická pojednání	230
Balcar ve vzpomínkách členů svého sboru	240
Balcar v beletrii	243
Balcarovy děti	244
Závěrem	257
PRAMENY A LITERATURA	259
Archivní prameny	259
Periodický tisk	260
Ostatní tištěné prameny	261
Online databáze	262
Literatura	263
Seznam vyobrazení	267

Kamínky do mozaiky života Jana Balcara

Život, názory a dílo Jana Balcara, zakladatele a prvního kazatele Svobodné evangelické církve české (dnešního sboru Církve bratrské v Bystrém) poznáváme z mnoha různých zdrojů. Často jde jen o drobné kamínky, z nichž se vytváří celkový obraz jako mozaika. Některé z nich jsou známé už desítky let, jiné se podařilo vytáhnout ze zapomnění teprve při práci na této knize. Není pochyb o tom, že mnoho kamínků nám stále ještě (nebo naopak už) chybí.

Kdo vlastně byl Jan Balcar? Náboženský blouznivec, lidový písmák, moderní reformátor církve, kazatel a misionář, pomatenec, sektář, člověk, kterému žádná církev nebyla dost dobrá, a tak si založil svou vlastní? Se všemi těmito charakteristikami se můžeme setkat na stránkách starší i novější literatury. Na rozdíl od Aloise Adlofa, nejvýraznější postavy, která do značné míry určila ráz dnešní Církve bratrské, nebyl a není Balcar ani ve svém bysterském sboru vnímán pouze jako obdivovaný otec zakladatel. Dodnes se tradují historicky o jeho tvrdosti a neústupnosti, o prudké a vznětlivé povaze.

Balcarovým životem se v uplynulých desetiletích zabývalo několik lidí, bez jejichž díla by tato kniha nemohla vzniknout. Připomeňme zde alespoň ty nejdůležitější. Již v roce 1893, k 25. výročí založení Svobodné evangelické církve české, vyšla kniha Balcarova nástupce Josefa Kostomlatského Nejstarší svobodná církev v Čechách, která vychází především ze vzpomínek pamětníků.¹ Zabývá se hlavně kořeny a počátky církve, mnohé kontroverzní otázky záměrně pomíjí, protože byly ještě příliš citlivé. V roce 1905 vyšla kniha Aloise Adlofa Nástin dějin svobodných církví křesťanských, zvláště pak Svobodné reformované církve české. Je sice zaměřená především na dějiny jiné církve, s níž se Balcarův sbor po jeho smrti spojil, ale přináší i cenné informace o Balcarovi. Dodnes nejpodrobnějším zpracováním Balcarova života a dějin bysterského sboru je kniha Na vlnách duchovního života

1 Vychází ze vzpomínek členů církve Václava Kříže a Josefa Hejzlara „dolejšího“ a z Balcarova rukopisného životopisu, který napsala jeho dcera Marie (některé pasáže od ní přejímá doslovně).

z roku 1938. Její autor, evangelický farář Vladimír Míčan, shromáždil velké množství informací od posledních žijících pamětníků a pracoval také s některými písemnostmi ze sborového archivu. Z bohatých příloh této knihy jsou nejcennější paměti jednoho ze starších sboru, Jozue Poula. Ve dvacátých a třicátých letech se dějinami sboru zabýval jeho člen Josef Ježek, po kterém se zachovaly rukopisy přednášek na toto téma a brožura *Ze tmy ke světlu*, rozmnožovaná v roce 1944 pouze cyklostylem. V padesátých letech začal Balcarův nejmladší syn Jan psát sborovou kroniku, v níž chtěl vylíčit kořeny bysterského sboru i život svého otce a doplnit a opravit starší literaturu na toto téma. V dokončení této práce mu však zabránila oční choroba, takže se dochovaly jen jeho neúplné zápisky. V psaní kroniky později pokračoval Bohumil Vašíček, který využil tyto podklady po Janu Balcarovi ml. i jinou literaturu.

Od sedmdesátých let se Janu Balcarovi věnoval historik, archivář a kazatel Miloslav Košťál. Ve své ordinační práci se zabýval počátky Balcarovy publikační činnosti. V jubilejním sborníku Církve bratrské z roku 1980 s názvem *Sto let ve službě evangelia* přinesl řadu nových informací s využitím protokolů z jednání bysterského staršovstva a dalších pramenů. Podílel se i na publikaci *120 let bysterského sboru* z roku 1988, v níž tehdejší kazatel Bronislav Kaleta uveřejnil také materiály z archivu německé Staroreformované církve týkající se Balcarovy kazatelské ordinace.

V poslední době se tzv. svobodnými církvemi, a tedy i Balcarem a jeho sborem, zabýval Zdeněk R. Nešpor. Jeho práce jsou cenné tím, že zasazují Balcara do širšího kontextu a do nových souvislostí, jsou však založené výhradně na starší literatuře a docházejí proto někdy k poněkud zkresleným závěrům. Otázce právního postavení Svobodné evangelické církve české se nedávno věnoval rakouský historik Karl W. Schwarz.

Archivní prameny k Balcarovu životu zůstávaly dodnes z větší části nevyužity. Státní i církevní archivy přitom uchovávají velké množství pozapomenutých informací. Ve Státním okresním archivu v Hradci Králové jsou ve fondu Biskupské konsistoře uloženy dopisy týkající se Balcarova výstupu z reformované církve. Z materiálů královéhradeckého krajského soudu ve Státním oblastním archivu

v Zámrsku se dozvídáme podrobnosti o Balcarově soudním procesu a věznění. Ve Státních okresních archivech v Náchodě, Rychnově nad Kněžnou a Hradci Králové jsou uloženy písemnosti katolických farních úřadů týkající se změn náboženství i spisy z okresních hejtmánství, které osvětlují tvrdý postup úředníků proti Balcarově sboru v letech 1879–1880. Nové světlo do této záležitosti vnášejí také spisy z Českého místodržitelství v Národním archivu. Písemnosti z archivů farních sborů Českobratrské církve evangelické v Klášteře nad Dědinou a v Hronově a z Ústředního církevního archivu téže církve v Praze se týkají jak doby, kdy byl Balcar členem reformované církve, tak i vzájemných vztahů poté, co z ní vystoupil.

Nesmírně cenný sborový archiv bysterského sboru byl částečně využíván již v minulosti. Je v něm uložena Balcarova „zápisní kniha“, tedy sešit obsahující celou řadu nesourodých zápisků: tabulkové přehledy prodaných Biblí a jiné literatury, opisy několika jeho dopisů, protokoly z každoročních konferencí Svobodné evangelické církve ve Vratislavi a mnohé další. Dále zde najdeme např. korespondenci mezi Balcarem a představiteli pražské Svobodné reformované církve a množství dopisů adresovaných Balcarovu synu Vincencovi. Část materiálů ze sborového archivu je uložena ve Státním okresním archivu v Rychnově nad Kněžnou, jde především o knihu protokolů z tzv. konferencí sboru.

Nenahraditelným a dodnes pouze málo využitým pramenem je kniha protokolů ze schůzí staršovstva sboru z let 1869–1892. Má za sebou neobyčejně dramatický osud a je vlastně zázrak, že se po všech peripetiích dochovala dodnes.² Je uložena v archivu Rady Církve bratrské v Praze,

2 Po spojení Balcarovy Svobodné evangelické církve české se Svobodnou reformovanou církví se po určitých peripetiích dostala k Balcarovu nástupci, kazateli Cejnarovi. Cejnar se spolu s dalšími bývalými svobodnými evangelíky obával, že představitelé Svobodné reformované církve, na které poslední zápisy vrhaly nepříznivé světlo, by ji mohli zničit. Proto s ním putovala po jeho působištích v Evropě i v Americe. Po jeho smrti ji převzal jeho švagr J. P. Barták, snahy dostat ji zpět do Bystrého byly marné. Teprve v sedmdesátých letech se dostala do Čech, paradoxně právě do archivu Rady Církve bratrské. Kniha, která šťastně přečkala bezpočet stěhování svých „ochránců“ včetně dvou cest přes oceán, se zde však ocitla ve velkém nebezpečí, i když

kde jsou i některé další materiály z historie bysterského sboru. Velkou ztrátu bohužel způsobila povodeň, která tento archiv postihla v roce 2002. Průpisní kniha Balcarovy korespondence, která by jistě přinesla nesmírně cenné poznatky, nebyla přes veškerou snahu nalezena.

Důležitým zdrojem informací jsou také vzpomínky pamětníků. Soubor vzpomínek, většinou psaných k 60. výročí sboru v roce 1928, se nachází v archivu sboru v Bystrém. Celá řada jich ovšem vyšla i tiskem, především v různých časopisech. Okolnosti Balcarova přestupu do reformované církve osvětlují vzpomínky Antonína Khoma, uložené v pozůstalosti Aloise Jiráska v Literárním archivu Památníku národního písemnictví.³

Samostatnou kapitolu představuje dobový tisk. Soudobých novinových a časopiseckých článků o Balcarovi vyšlo značné množství a teprve dnešní doba přináší díky digitalizaci netušené možnosti, jak je nalézt. Nejde přitom jen o český tisk, ale také anglický, skotský, německý, holandský i americký. Podobně práci na této knize nesmírně usnadnila digitalizace starší české i zahraniční literatury a některých archivních materiálů, především matrik.

Díky vymoženostem moderní doby, k nimž patří nejen digitalizace, ale i „obyčejné“ online katalogy knihoven, a díky pokroku ve zpracování archivních fondů je práce dnešních historiků v mnohém podstatně snadnější než v předchozích generacích. Chtěla bych proto vyjádřit svůj dík a obdiv svým předchůdcům, se kterými jsem se nikdy nesetkala, ale z jejichž díla jsem mohla čerpat. Stejně tak bych chtěla poděkovat pracovníkům státních archivů za jejich vstřícnost, sborům ČCE v Klášteře n. D. a v Hronově za umožnění bádání v jejich archivech, G. J. Beukerovi za zprostředkování materiálů z archivu Staroreformované církve a K. W. Schwarzovi za zprostředkování materiálů z archivu

úplně jiném, než se obávali. V roce 2002 byl Archiv Rady CB zaplaven povodní a kniha musela být následně pečlivě vysušena, což se naštěstí podařilo bez závažných následků.

- 3 Khomovo vyprávění zapsal hronovský farář **Šára a poslal ho svému příteli Jiráskovi, který část z něj použil pro svou povídku Beran. Dvakrát vyšlo tiskem v rámci edic Jiráskovy korespondence a pramenů k jeho dílům.**

Evangelické vrchní církevní rady ve Vídni. Můj dík patří také Miloslavu Košťálovi, se kterým jsem se ještě mohla sdílet o některých svých objevech, ale vydání této knihy se již nedožil.

Ediční poznámka:

Doslovné citáty jsou ponechány v původní podobě, včetně míst, která se odchyľují od dnešního pravopisu, a pravopisných chyb. Balcar např. většinou psal „Krystus“ podle staršího pravopisu, jak se to asi ještě učil ve škole, nebo „sme“ místo „jsme“. Pro větší srozumitelnost byla pouze doplněna interpunkce.

Všechny biblické citáty jsou uváděny podle kralického překladu, který Jan Balcar stejně jako ostatní čeští evangelíci jeho doby používal.

I. KOŘENY

Situace evangelických církví v Čechách v 19. století

Pro pochopení životního příběhu Jana Balcara je nesmírně důležité zasažení do souvislostí českého evangelického prostředí 19. století.⁴ Balcarovy názory byly do značné míry reakcí na situaci evangelíků jeho doby. Rozhodně nebyl, jak by se mohlo zdát, osamoceným samorostem, ale byl součástí širšího proudu.

4 Existuje poměrně bohatá literatura k době těsně po vydání tolerančního patentu a k počátkům evangelických sborů. Z literatury k pozdějšímu vývoji evangelické církve, který je na tomto místě důležitější, vybírám následující: Filipi, Pavel: *Theologische Strömungen des tschechischen Protestantismus in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. In: *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*, r. 110/111, 1994/95, s. 201–214; Kábrt, Vojtěch: *Protestantismus na českém severovýchodě. Život evangelických sborů v katolické společnosti od poloviny 19. století do roku 1938*. Disertační práce, Univerzita Hradec Králové, 2015; Lukášek, Josef: *Česká evangelická církev v době revoluční r. 1848*. Praha 1937; Lütge, H. A. J.: *Der Aufschwung der Böhmischemährischen Kirche unter Kaiser Franz Josef I. 1848–88*. Amsterdam 1888; Nešpor, Zdeněk R.: *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem 2006; Týž: *Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha 2010; Týž: *Století evangelických časopisů 1848–1948. Časopisy v dějinách „lidových“ protestantských církví v Čechách a na Moravě*; Pabian, Petr: *Protestantismus a náboženská svoboda: české evangelictví v 60. letech 19. století*. In: Kůrka, Pavel B. – Pánek, Jaroslav – Polívka, Miloslav (eds.): *Angelus Pacis. Sborník prací k poctě Noemi Rejchrtové*. Praha 2008, s. 413–430; Říčan, Rudolf: *Od úsvitu reformace k dnešku*. Praha 1948; Týž: *Vyznání a vyznavači. Z historie českého protestantismu XIX. století*. Praha 1940; Schwarz, Karl: *Eine kultusrechtliche Quadratur des Kreises? Anmerkungen zur gesetzlichen Anerkennung der Herrnhuter Brüderkirche im Jahre 1880*. In: *Österreichisches Archiv für Recht & Religion*, 50/2003, s. 481–496; Týž: *Historia docet: Freikirchen als Kläger über kultusrechtliche Beschränkungen der Religionsfreiheit*. In: Schinkele, Brigitte (red.): *Recht – Religion – Kultur. Festschrift für Richard Potz*. Wien 2014, s. 817–833.

Toleranční patent ze 13. října 1781 po více než sto padesáti letech opět umožnil existenci jiných křesťanských vyznání než římskokatolického. Dosavadní tajní nekatolíci se mohli přihlásit k evangelické církvi jednoho ze dvou povolených vyznání: augsburského (neboli luterského) a helvetského (zvaného též reformované nebo kalvínské). Většina jich po určitých peripetiích zvolila druhou možnost. Samostatný evangelický sbor mohl vzniknout pouze tam, kde se k danému vyznání přihlásilo alespoň 100 rodin nebo 500 duší.⁵ Mnoho tajných nekatolíků si po generace udržovalo povědomí o příslušnosti k Jednotě bratrské, ta však nebyla povolena. Jejich představy o evangelické věrouce byly většinou hodně mlhavé. Měli velmi silné vědomí toho, že nejsou katolíci, především ve viditelných vnějších věcech, jako bylo přijímání podobojí, čeština jako bohoslužebný jazyk nebo odmítání uctívání svatých. Rozhodně nebyli vyhranění reformovaní nebo luteráni a o učení a liturgii svých nových církví se dozvíдали přesnější informace až od svých prvních duchovních. Evangeličtí pastoři (toto označení bylo nařízené až do roku 1849, výraz farář zůstal zatím vyhrazen pouze katolíkům) přicházeli v drtivé většině z Uher. Zatímco luterští duchovní byli většinou Slováci, reformovaní Maďaři se teprve po příchodu do českých zemí učili jazyk. Luterští pastoři se často setkávali se silným odporem svých věřících proti některým prvkům bohoslužby, které byly v zavedených církvích augsburského vyznání zcela obvyklé: křížům, oltářním obrazům (ačkoliv na nich byl většinou vyobrazen Ježíš), svíčkám, oplatce místo kvašeného chleba při večeři Páně a podobně. To vše připadalo členům nově utvářených sborů příliš katolické. Pastoři se více či méně přizpůsobili. Podobně se i čeští reformovaní lišili od svých souvěrců v zahraničí: například tím, že volali pastory k umírajícím, aby je zaopatřili večeří Páně; chyběl jim také typicky reformovaný důraz na církevní kázeň.

Toleranční patent v žádném případě neznamenal zrovnoprávnění evangelíků s katolíky, byli pouze trpěni a museli snášet mnohá omezení.

5 K tolerančnímu patentu např. Melmuková, Eva: Patent zvaný toleranční. Neratovice 2013 (2. vydání).

Přestože existovaly většinově evangelické vesnice, v celonárodním měřítku byli nekatolíci nepatrnou a tak trochu podezřelou menšinou.

Další početní růst evangelických církví byl omezován. Dvorský dekret z 23. dubna 1783 ustanovil, že zájemci o přestup musí absolvovat tzv. šestinedělní cvičení, při němž je katolický kněz měl vyučovat katolickou věrouku. Cílem cvičení bylo, aby se dotyční přesvědčili o pravdě katolické církve a vzdali se svého záměru z ní vystoupit. Pokud se to i přes veškerou snahu nepodařilo, měl jim kněz vystavit doklad o tom, že cvičení absolvovali a jsou ponecháni svému osudu a mohou se tedy přihlásit do jedné z povolených evangelických církví. Dokud zájemce o přestup toto osvědčení nezískal, nesměl se účastnit nekatolických bohoslužeb. Někdy kněží šestinedělní cvičení záměrně prodlužovali, takže se mohlo táhnout i několik let.⁶

Výrazným znevýhodněním evangelíků byly předpisy o smíšených sňatcích. Podle nich v případě manželství evangelíka a katoličky příslušeli synové k evangelické církvi a dcery ke katolické, v případě manželství katolíka a evangeličky patřily všechny děti ke katolické církvi. I pro tyto děti platil zákaz účasti na evangelických bohoslužbách. Především tam, kde bylo evangelíků málo a docházelo k častým smíšeným sňatkům, v důsledku tohoto systému postupně vymírali.

Revoluční rok 1848 přinesl do života evangelíků zásadní změny. Výnos ministerstva vnitra z 30. ledna 1849, známý také jako „protestantské provizorium“, zrušil šestinedělní cvičení. Přestupující byli napříště pouze povinni oznámit vystoupení z dosavadní církve svému duchovnímu za přítomnosti dvou svědků a po měsíci znovu oznámit, že na svém rozhodnutí trvají. Zrušeny byly také poplatky za církevní úkony, které dosud museli evangelíci platit katolickému knězi i v případě, že křest, svatbu nebo pohřeb vykonal jejich pastor. Plnou rovnoprávnost ovšem evangelíkům přinesl až protestantský patent z 8. dubna 1861.

Evangeličtí pastoři obou vyznání byli v první polovině 19. století více či méně ovlivněni teologickým racionalismem. Pod vlivem osvícenství

6 Frank, Gustav: Toleranční patent císaře Jozefa II. Dějiny jeho vzniku a následků dle původních pramenů. Vídeň 1881, s. 63–65.

tento směr kladl důraz na rozumové pojetí náboženství. Základní otázkou v něm nebylo tolik, jak může být hříšný člověk spasen, ale spíše jak má plnit své povinnosti vůči Bohu, svým bližním a sobě samému a tak dojít štěstí. Důležité pro něj tedy byly především etické otázky. Zdůrazňovala se mravnost a sebezdokonalování. Ježíš Kristus byl chápán především jako vzor, jako moudrý učitel. Někteří teologové sklouzávali až k popírání jeho božství i vzkříšení. K předním představitelům vypjatého racionalismu u nás patřili bratři Bedřich Vilém a Benjamin Košutové. Bedřich Vilém Košut, zakladatel pražského reformovaného sboru (oddělil se od luterského), byl nejvýraznější postavou českých evangelíků v revolučním dění let 1848/1849. Právě on začal v této době vydávat první evangelický časopis nazvaný příznačně Českobratrský hlasatel. Oba Košutové se totiž horlivě hlásili k odkazu staré Jednoty bratrské. Zdůrazňovali však především fakt, že šlo o domácí, českou církev, méně už její teologické důrazy.

Padesátá léta 19. století přinesla také vlnu přestupů římskokatolických kněží, často členů premonstrátského nebo jiného řádu, k evangelické církvi. Nezbyvalo jim ovšem nic jiného, než odejít do ciziny, většinou do Pruska, kde mnozí z nich působili jako faráři především v českých exulantských sborech. Někteří nakonec odešli do Ruska a přestoupili k pravoslaví.

Zcela zásadní změnu do situace obou povolených evangelických církví v českých zemích přinesl tzv. protestantský patent z 8. dubna 1861. Zrovnoprávnil evangelické církve s katolickou, zrušil toleranční omezení ohledně staveb kostelů, povoloval veřejné bohoslužby, kterých se tedy mohli svobodně účastnit i katolíci. Shora bylo zavedeno nové církevní zřízení, které znamenalo mimo jiné svobodné volby staršovstev, ale i seniorů a superintendentů. Superintendent ovšem musel být potvrzen císařem a v čele církve stála místo dosavadní evangelické konsistoře c. k. evangelická vrchní církevní rada ve Vídni, jmenovaná císařem.

Přestaly být omezovány kontakty s cizinou, studenti teologie se mohli vzdělávat i v zahraničí, což dříve nebylo možné. Velký význam získaly především vztahy se Skotskem, ale i Nizozemím a Porýním. Navazovaly se vztahy především s tzv. probuzeneckými kruhy. Probuzenecké hnutí,

kteřé se již v první polovině 19. století šířilo celou Evropou a Spojenými státy, se stavělo rozhodně proti teologickému racionalismu a kladlo znovu důraz na Ježíše Krista jako spasitele hříšníkŭ a na osobní vztah každého věřícího s ním. Na jednu stranu se mnohdy projevovalo snahou o oddělení věřících od nevěřícího světa, na druhou stranu s sebou neslo velký zápal pro misií mezi pohany, židy i formálními křesťany. Probuzení křesťané z různých církví mezi sebou navazovali kontakty a spolupracovali.

Jednou z novinek zaváděných podle zahraničních vzorů byly nedělní školy. Dosavadní náboženská výchova dětí byla založena především na učení se nazpaměť. Děti se učily celé pasáže z Bible a odpovědi na otázky z katechismu, často bez pochopení jejich smyslu. V nedělních školách se také učilo nazpaměť, ale jejich hlavním cílem bylo zprostředkovat dětem Boží slovo přístupnou formou a vést je k osobnímu duchovnímu životu. Nedělní škola měla být založena na přátelských vztazích, aby se do ní děti těšily, a ne na povinnosti, jako školní výuka náboženství a konfirmační cvičení. Někde se nedělní školy účastnili i dospělí.

Dalšími novou formou práce, kterou zaváděli probuzenečtí faráři, byly biblické hodiny, při nichž se lidé scházeli ke společnému přemýšlení nad určitým biblickým oddílem a k modlitbám. Biblické hodiny svým způsobem navazovaly na schůzky tajných evangelíků v 18. století. S probuzeneckými kruhy bylo spojeno také zakládání kazatelských stanic, z nichž mnohé se později ustavily jako samostatné sbory. Zatímco drtivá většina původních tolerančních sborů byla na vesnicích, kazatelské stanice často vznikaly ve městech, kam se mezitím někteří evangelíci začínali stěhovat v souvislosti s rozvojem průmyslu. Stanice početně rostly také díky misií mezi katolíky.

K nejvýraznějším představitelům probuzeneckého hnutí v Čechách patřil Václav Šubert. Ten v Krabčicích u Roudnice vybudoval (částečně po vzoru německého Kaiserswerthu) dívčí ústav, který měl vychovávat především věřící matky další generace evangelíků, ale také učitelky nedělních škol a misijní pracovnice. Jinou Šubertovou aktivitou bylo zakládání mnoha kazatelských stanic v rozsáhlé oblasti na severozápad od Prahy. Pro působení v těchto stanicích i jinde připravoval mladé muže,

tzv. evangelisty. V roce 1872 se Šubert vzdal místa faráře krabčického sboru a nadále se jako tzv. druhý farář věnoval dívčímu ústavu a stanicím.

Pod vlivem ze zahraničí se šířil také tzv. konfesionalismus, který se s probuzeneckým hnutím částečně prolínal. Reformovaní faráři podle svých zahraničních vzorů zdůrazňovali specificky kalvinistické důrazy, luterští faráři zase luterské. Oběma skupinám šlo především o prohloubení víry členů sborů tváří v tvář náboženské lhostejnosti a vlažnosti. Nejvýznamnějším představitelem českých luteránů druhé poloviny 19. století se stal vyhraněný konfesionalista Karel Eduard Lány, farář v Černilově u Hradce Králové. Reformované konfesionalisty ovlivnil především Herrmann Friedrich Kohlbrügge, pastor Nizozemsko reformovaného sboru v porýnském Elberfeldu, a jeho zeť, profesor vídeňské teologické fakulty Eduard Böhl. K významným Kohlbrüggovým stoupencům patřil především Heřman z Tardy, pozdější člen evangelické vrchní církevní rady, dále hustopečský farář František Šebesta, ale i hronovský Josef Šára.

Evangelickým církvím se po vydání protestantského patentu konečně otevíraly nové možnosti a obzory. O mnoha věcech bylo třeba diskutovat a k tomuto účelu začal sloužit evangelický časopis Hlasy ze Siona, který začal hned v dubnu 1861 vydávat Václav Šubert, v té době ještě farář v Praze.

Shodou okolností ani ne měsíc po vydání protestantského patentu zemřel český reformovaný superintendent František Filipi, tedy nejvyšší představitel evangelické církve helvetského vyznání v Čechách. Volba jeho nástupce se konala po delších přípravách až v roce 1862 a jasně ukázala problematičnost církevního zřízení v otázce nutného potvrzení superintendenta císařem. Musela se totiž několikrát opakovat a potvrzen byl teprve vítěz čtvrté volby. Všichni císařem odmítnutí muži byli velmi výraznými osobnostmi v rámci české reformované církve a přece se od sebe v mnohém lišili. Úřadům se všichni zdáli příliš národně smýšlející, což platilo především pro vítěze první volby, Bedřicha Viléma Košuta. V dalších dvou volbách získali nejvíce hlasů dva blízcí přátelé, na rozdíl od racionalisty Košuta naladění čistě reformovaně a probuzenecky: krabčický farář Václav Šubert a Jan Janata, farář v Chlebích a senior

poděbradského seniorátu. Čtvrtá volba následovala v srpnu 1863, i když v bouřlivých diskuzích některá znechucená staršovstva navrhovala ji bojkotovat. Vítězem se stal Jan Veselý (1813–1889), farář v Klášteře nad Dědinou, a ten byl konečně v říjnu 1863 potvrzen.⁷

Na rozdíl od tří předchozích vítězů nebyl Veselý znám nějakým veřejným vystupováním. Soustředil se na práci ve svém sboru, který patřil k nejpočetnějším a územně nejrozsáhlejším v reformované církvi. Veselý byl je popisován jako muž osobně vážný a přívětivý, mírné povahy, který své názory snadno neměnil. Jeho paměť prý byla bohatou pokladnicí zpráv ze starých dob. Známa a oblíbená byla jeho úsečná a přesná česká mluva na kazatelně. Množství úřednické práce spojené s funkcí superintendenta zvládal s neúmornou pílí.⁸ Jak uvidíme dále, stavěl se jak proti košutovskému racionalismu, tak i proti probuzeneckým vlivům ze zahraničí, a to často s břitkou ironií až sarkasmem.

Během 19. století nezadržitelně sílilo národní uvědomění. Pro stále větší část obyvatelstva bylo zásadnější, jestli jsou Češi nebo Němci, než katolíci nebo evangelíci. Národ se dostával až na místo Boha. Tento vývoj se na první pohled zdál českým evangelíkům příznivý. Hus, Žižka i stará Jednota bratrská přestávali být v očích většinové společnosti zavrženíhodnými kacíři a stávali se národními hrdiny. Důležitou roli v tomto vývoji sehrál zakladatel moderní české historické vědy a zároveň přední politik, luterán František Palacký. Mnoho národně smýšlejících katolíků se své církvi odcizovalo, ale naděje některých evangelíků na masové přestupy se nesplnily. Do složité situace se ovšem dostávali čeští luteráni, kteří začali být vnímáni jako příslušníci „německé“ církve. Podezřívání až nenávisť vůči evangelíkům obojího vyznání se nejsilněji projevil za prusko-rakouské války v roce 1866, kdy byli státními úřady, ale někdy i svými sousedy považováni za nebezpečné pomahače svých pruských souvěrců.

7 Od roku 1838 byl farářem v Černilově, o rok později začal zároveň administrovat uprázdněný sbor v Klášteře nad Dědinou a v roce 1843 se stal tamním farářem, kterým zůstal až do své smrti v roce 1889. Balcar ho pochopitelně dobře znal jako duchovního správce sboru, jehož byl členem.

8 Lukášek, Josef: Jan Janata a naše minulost. Praha 1931, s. 148–149.

Jan Balcar a členové jeho sboru nestáli stranou dobových proudů, naopak. Jejich teologické názory se formovaly nejen pod vlivem osobního čtení Bible, ale také v reakci na okolní většinově katolické prostředí, na racionalismus i na zvlažnělou víru mnohých evangelíků. Byli součástí širokého probuzeneckého hnutí. Ovlivňovaly je důrazy staré i obnovené Jednoty bratrské a především skotské Svobodné církve. Stejně jako jiné probuzenecké skupiny i oni viděli jádro křesťanství v Boží milosti v oběti Ježíše Krista a v obrácení hříšníka k němu a následném úsilí o posvěcený život. Oddělovali se od okolního světa a zároveň se horlivě věnovali misii. I přes dílčí neshody byli velmi otevření spolupráci s jinými probuzeneckými kruhy, ať už to byla ochranovská Jednota bratrská, američtí misionáři a z jejich činnosti vzešlá Svobodná reformovaná církev, nebo probuzenečtí faráři a věřící uvnitř reformované církve.

Skotské presbyteriánství a Svobodná církev skotská

V dosavadní literatuře je sice většinou zmiňován vliv skotského misionáře Daniele Edwarda na Balcara a na vznik Svobodné evangelické církve, méně však jeho vliv na směřování této církve. Její skotské kořeny byly dosud spíše podceňovány. Samozřejmě by bylo chybou sklouznout k druhému extrému a považovat Svobodnou evangelickou církev za prostý pokus o rozšíření skotské církve do Čech. Na tomto místě je nutné se krátce zastavit u historického vývoje skotské církve, jejího učení, zřízení i zbožnosti.

V 16. století se ve Skotsku, které tehdy bylo ještě samostatným státem, začaly šířit myšlenky Lutherovy a především Kalvínovy reformace. Největší vliv na náboženský vývoj země měl John Knox, původně katolický kněz, který strávil několik let v Kalvínově Ženevě. Calvinisticky orientovaná Skotská církev (Church of Scotland), k níž se hlásila drtivá většina obyvatel, měla až do 20. století zásadní vliv na fungování skotské společnosti a na každodenní život v zemi.

Ve Skotsku byl kladen velký důraz na církevní zřízení, tedy na způsob správy sboru a celé církve. Mimořádný význam měli starší, kteří byli voleni a ordinováni doživotně. Sbory v určité oblasti vysílaly své zástupce

k pravidelnému zasedání tzv. presbyteří, nejvyšším orgánem církve byl generální synod. Církev zásadně odmítala biskupy nebo jakoukoliv jinou formu církevní hierarchie. Význam presbyteriálního zřízení se odrazil i v pojmenování této odnože kalvinismu, tedy presbyteriánství, na rozdíl od ostatních evropských kalvinistických církví, pro něž se vžil název reformované církve.

Zatímco většina evropských reformovaných církví se hlásila k tzv. helvetské konfesi (vyznání víry) a pro vyučování základních článků víry používala heidelberský katechismus, ve Skotsku bylo od poloviny 17. století závazné westminsterské vyznání víry a westminsterský katechismus. Základním důrazem skotské (ale i obecně kalvinistické) teologie byla Boží svrchovaná vláda nad světem.

Ve skotských sborech se uplatňovala velmi přísná, někdy až příliš tvrdá kázeň. To se týkalo např. svobodných matek. Všechny stupně kázně od napomenutí mezi čtyřma očima přes předvolání před staršovstvo až po vyloučení od večeře Páně měly vést hříšníka k pokání a nápravě.

Skotské presbyteriánství mělo hluboký vztah k Bibli a radikálně odstranilo z bohoslužeb vše, pro co nenašlo v Bibli oporu. Kostely byly velmi prosté, bez jakýchkoliv obrazů a ozdob. Při bohoslužbách se hluboko do 19. století zpívaly pouze žalmy, a to bez doprovodu. Duchovní písně, jejichž texty necitovaly doslova Bibli, a stejně tak i varhany, byly považovány za příliš lidské a pro bohoslužbu tedy nevhodné.

Dalším charakteristickým skotským prvkem bylo slavení večeře Páně vsedě u stolu. Reformace 16. století přinesla kromě zásadních teologických úvah a sporů ohledně toho, co se vlastně při večeři Páně děje (zjednodušeně řečeno: jestli se chléb a víno reálně proměňují v tělo a krev Páně, nebo se jedná o pouhou připomínku jeho poslední večeře, nebo něco mezi tím) také přemýšlení o tom, jak má večeře Páně prakticky probíhat. Zatímco luteráni zůstali u uctivého klečení, ve většině reformovaných církví se místo toho u večeře Páně stálo. Skotští presbyteriáni šli ve snaze o co nejbibličtější způsob ještě dál a zavedli sezení u stolu.

Ve Skotsku se večeře Páně slavila pouze jednou nebo dvakrát za rok a byla to pro sbor velmi významná událost. Už dlouho dopředu se duchovní a sbor společně modlili, aby byli hodni k ní přistupovat.

Farář a staršovstvo dali každému, koho za hodného uznali, speciální kovovou známku. V týdnu před večeří Páně se konala speciální přípravná shromáždění, pátek byl postním dnem a v pondělí po večeří Páně následovala bohoslužba díkůvzdání. Do prostřední uličky mezi lavicemi v kostele se postavily dlouhé stoly a podél nich byly umístěny jednoduché lavice. Lidé přicházeli ve skupinkách, odevzdali starším svou známku, která je opravňovala k účasti, posadili se okolo stolu, farář podal těm na kraji chléb a víno a dál si ho předávali mezi sebou. Ke každé jednotlivé skupince farář promlouval, takže ve větších sborech bohoslužba s večeří Páně někdy trvala od rána až do večera. Během 19. století se ve Skotsku od této podoby večeře Páně postupně upouštělo a přešlo se k častějšímu a prostšímu slavení večeře Páně bez zvláštních přípravných dnů a bez účasti lidí ze širokého okolí. Chléb a víno se začaly po anglickém vzoru rozdávat v lavicích. Neskladných stolů pro večeří Páně se sbory zbavovaly, takže na konci 19. století už zůstaly jen v malém počtu venkovských sborů.⁹

V roce 1843 se od Church of Scotland oddělila její významná část pod novým názvem Free Church of Scotland, tedy Svobodná církev skotská. Ta kladla důraz na to, že svrchovaným Pánem církve je Ježíš Kristus, a odmítala proto jinak běžné patronátní právo, kdy duchovní na jednotlivé sbory dosazovala zpravidla místní šlechta. Ve Svobodné církvi si sbory volily své faráře samy. Do této oddělené církve přešla velká část skotských duchovních i misionářů. Jedním z nich byl Daniel Edward, který sehrál důležitou roli v životě Jana Balcara.

Daniel Edward (1815–1896) vystudoval teologii na univerzitě v Edinburghu a následně se dále vzdělával v Berlíně. Již za svých studií se nabídl do služeb začínající misie mezi židy. Poté, co byl v roce 1841 ordinován, se stal prvním skotským misionářem mezi židy. Jeho působištěm se stalo Jassy v Moldavsku (dnešním Rumunsku). Za těžkých podmínek zde zůstal až do roku 1848, kdy ho k spěšnému

9 Církevní život ve Skotsku a jeho proměny v 19. století v nedávné době přehledně popsal Brown, Stewart J.: Beliefs and Religions. In: Griffiths, Trevor – Morton, Graeme (eds.): A History of Everyday Life in Scotland, 1800 to 1900. Edinburgh 2010, s. 116–146.

odchodu donutily nejisté poměry způsobené revolucí. Konec v Jassy však neznamenal konec misie mezi židy, ale pouze přesun na nové místo – do tehdy rakouského, dnes ukrajinského Lvova. Odtud byl již po roce rakouskými úřady vyhoštěn, stejně jako jiní misionáři z Budapešti. Třetím a posledním místem, kde pracoval po více než čtyřicet let, se stala slezská Vratislav (Wroclaw, německy Breslau), tehdy součást pruského království.¹⁰

Edward měl za to, že židy odrazuje od konverze ke křesťanství neutěšený stav ve Slezsku převládající luterské církve. V roce 1860 proto založil Svobodnou evangelickou církev německou (Freie evangelische Kirche Deutschlands), kterou je možné označit za pokus přenést do slezského prostředí důrazy skotského presbyteriánství, což mělo napravit obraz křesťanství v očích tamních židů. O pět let později přibyl druhý sbor v lužickém Zhořelci (Görlitz).

Evangelíci v Orlických horách a na Hronovsku po tolerančním patentu

Během roku 1781 a 1782 podali přihlášky k helvetskému vyznání evangelíci z mnoha vesnic níže položené části opočenského panství mezi Opočnem a Hradcem Králové, kteří založili sbor v Klášteře nad Dědinou. Ten na konci léta 1782 čítal 319 rodin a 1148 osob.¹¹ Naproti tomu z horské části panství (od Dobrušky výše do hor) nejsou z této doby známé žádné přihlášky.¹²

10 Více o Edwardovi viz Ross, John Stuart: Daniel Edward: Pioneer Missionary. Mishkan: A Forum on the Gospel and the Jewish People, 47/2006, s. 58–64. Dále Ritchie, Lionel Alexander: Daniel Edward (1815–1896) and the Free Church of Scotland Mission to the Jews in Central Europe. Records of the Scottish Church History Society, 31/2002, s. 173–187. Deníky a dopisy jeho manželky Catherine vyšly v roce 1867 pod názvem *Missionary Life Among the Jews in Moldavia, Galicia and Silesia*.

11 Matějka, Jiří: Českobratrská církev evangelická. In: *Křesťanství v Podorlicku, Rychnov nad Kněžnou – Dobruška 2000*, s. 85.

12 Přihlášky k evangelickým církvím na základě povolení tolerančním patentem v letech 1781–1782. Země Čechy. Kraj 15. Hradec Králové. Telč 2004.

Ani v následujících letech se ve třech farnostech, z nichž pocházela většina budoucích členů Svobodné evangelické církve (Bystré, Dobřany a Nový Hrádek), nepřihlásil k reformované církvi nikdo. Ve farnosti Dobré to byly dvě rodiny Smolovy z Kamenice.

Jedinou horskou vesnicí opočenského panství, v níž se k evangelické církvi přihlásilo větší množství osob, byl Sedloňov. Zdejší německojazyční nekatolíci se připojili k luterskému sboru v Černilově. Ten měl celkem čtyři filiální sbory: Šonov, Bohuslavice (oba se později staly samostatnými sbory), Rokytník u Hronova a právě Sedloňov. Situace sedloňovských evangelíků však byla komplikovaná. Ke svým pobožnostem se scházeli po domácnostech, na rozdíl od bohuslavických neměli vlastní modlitebnu. To se ukázalo jako velký problém, protože nařízení z roku 1784 zakazovalo konání nekatolických bohoslužeb mimo modlitebny. Výjimka platila pouze pro vysluhování večere Páně těžce nemocným. Černilovský pastor Pavel Caltík, který čas od času přijížděl do Sedloňova konat bohoslužby a především vysluhovat večeri Páně, byl v roce 1796 varován opočenským vrchnostenským úřadem, že bude-li v tom pokračovat, bude navrženo jeho sesazení. Caltík přesto v září 1797 opět konal bohoslužbu v jedné stodole v Sedloňově. Tentokrát jeho přestupek řešilo dokonce zemské gubernium v Praze. Ospravedlňoval se tím, že vysluhoval večeri Páně pouze starým a nemocným lidem, kteří nebyli schopni dojet do devět hodin cesty vzdáleného Černilova. Přitížilo mu však svědectví sedloňovského rychtáře a dalších svědků, že ve stodole také kázal a že se této bohoslužby proti předpisům zúčastnili i katolíci z Kounova. Caltík byl potrestán peněžitou pokutou a pohrůžkou sesazení z úřadu, pokud by nadále porušoval nařízení.¹³

Sedloňovský filiální sbor za této situace, kdy účast na bohoslužbách v černilovské nebo bohuslavické modlitebně znamenala namáhavou několikahodinovou cestu a návštěvy černilovského duchovního byly státními nařízeními omezeny na minimum, postupně skomíral. Kolem roku 1815 k němu ještě patřilo asi 80 osob, zanedlouho však zcela zanikl v důsledku přestupů ke katolické církvi, smíšených manželství

13 Lukášek, Josef: K dějinám doby toleranční. Praha 1939, s. 10–12.

a vystěhoavectví.¹⁴ Sedloňovští luteráni postupem času upadli do zapomnění.

V sousední dobřanské farnosti se k luterské církvi přihlásilo několik lidí až s větším časovým odstupem od vydání tolerančního patentu, takže museli nejprve absolvovat šestinedělní cvičení. V roce 1783 to byli bratři Karel a Jiří Mádroví z Nedvězí s rodinami, v devadesátých letech potom další tři jejich příbuzní¹⁵ a dále tři lidé z Rozkoše.¹⁶ Kvůli vzdálenosti od Černilova naprostou většinu dětí evangelíků z okolí Dobřan křtil místní katolický kněz a do matriky pouze uvedl, že dítě je nekatolického náboženství. Postup v takové situaci stanovily dvorské dekrety i biskupské instrukce. Kněz v tomto případě používal češtinu místo latiny a držel se prostšího evangelického způsobu křtu. Podobně tomu bylo i při pohřbívání nekatolíků: na dobřanském hřbitově měli vyhrazené místo u zdi naproti sakristii a jejich pohřbu se obvykle účastnil katolický kněz.¹⁷ V soupisu k roku 1798 je zaznamenáno celkem 22 evangelíků: rodiny

14 Říčan, Rudolf: Životní dílo Karla Eduarda Lányho. Praha 1938, s. 10.

15 Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou (dále jen SOkA RK), f. Farní úřad Dobřany, pamětní kniha, inv. č. 1, kt. 187, s. 6–7.

16 SOkA RK, f. Farní úřad Dobřany, soupis účastníků šestinedělního cvičení – list volně vložený do soupisu duší, inv. č. 634/7, kt. 187. Josef Kostomlatský v knize Nejstarší svobodná církev v Čechách, s. 3, uvádí, že po tolerančním patentu se k černilovskému sboru přihlásilo asi 20 lidí z Rozkoše. Prý se o nich vyprávělo, že museli spravovat cesty spoutání řetězy, až se jednomu z nich podařilo utéct do Hradce Králové a zajistit svobodu. Kostomlatského kniha není v líčení takto starých událostí příliš spolehlivá. Spravování cest (v té době jedna z běžných forem nucených prací) se snad událo již v době před tolerančním patentem. V Rozkoši byli prokazatelně pouze tři evangelíci, Kostomlatský naopak nevěděl o Mádrových z Nedvězí ani o evangelících na Sedloňově.

17 Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Zámorsk, Sbírka matrik východočeského kraje, matrika narozených, oddaných a zemřelých Dobřany 1766–1796, sign. 27–1; matrika narozených Dobřany 1797–1835, sign. 27–2; matrika zemřelých Dobřany 1797–1835, sign. 27–6.

Mádrova a Houšková z Nedvězí čp. 5 (na Dolech),¹⁸ Mádrova z Nedvězí čp. 9 (u cesty z Nedvězího na Doly), Marie Štěpánová z Hluků čp. 2, Josef Majsner z Rozkoše čp. 11, manželé Mádrovi z Rozkoše čp. 15, Marie Anna Tatzlová s dcerami ze Šedivin čp. 32. Všichni byli luteráni, kromě Marie Štěpánové z Hluků, rozené Smolové, která pocházela z rodiny helvetského vyznání z Kamenice.¹⁹ Všichni tři evangelíci z Rozkoše se v prvním desetiletí 19. století krátce před smrtí vrátili do katolické církve.²⁰

V následujících letech počet zdejších evangelíků postupně klesal. Svou roli zde sehrály předpisy o smíšených sňatcích. Podle nich v případě manželství evangelíka a katoličky příslušeli synové k evangelické církvi a dcery ke katolické, v případě manželství katolíka a evangeličky patřily všechny děti ke katolické církvi. I pro tyto děti platil zákaz účasti na evangelických bohoslužbách. O tom, zda se evangeličtí rodiče snažili svým oficiálně katolickým dětem předat svoji víru, se můžeme jen dohadovat. Jako poslední z luteránů v okolí Dobřan zemřely sestry Houškovy z Nedvězí čp. 5. Starší Alžběta, narozená roku 1791, se provdala za katolíka, její děti tedy patřily ke katolické církvi. Zemřela v roce 1860 a byla pochována na evangelickém hřbitově v Bohuslavicích.²¹ Její sestra Anna, narozená roku 1794, zůstala svobodná a v roce 1870 na smrtelném loži přestoupila do katolické církve.²²

V letech 1809–1817 byl dobřanským lokalistou (tj. tamním duchovním správcem, Dobřany tehdy ještě nebyly samostatnou farností, ale součástí farnosti sedloňovské) Josef Liboslav Ziegler, známý vlastenecký spisovatel a národní buditel. Josef Kostomlatský ve své knize uvádí, že pěstoval

18 O Houškových se zmiňuje i Kostomlatský, Josef: Nejstarší svobodná církev v Čechách, s. 3 a Míčan, Vladimír: Na vlnách duchovního života. Brno 1938, s. 13 a 125.

19 SOkA RK, f. Farní úřad Dobřany, soupis duší, inv. č. 634/7, kt. 187.

20 Tamtéž, volně vložený list – soupis nekatolíků.

21 SOA Zámorsk, Sběrka matrik VČ kraje, matrika zemřelých luterského sboru v Černilově 1844–1896, sign. L 1–7, f. 66.

22 SOkA RK, f. Farní úřad Dobřany, kniha změn náboženství, inv. č. 637/10, kt. 188.

styky s černilovským evangelickým farářem a byl evangelíkům nakloněn. Měl prý kolem sebe asi třicet lidí, kterým říkával, že až jich bude více, vystoupí s nimi z katolické církve.²³ Již Vladimír Míčan nepovažoval tuto informaci za příliš důvěryhodnou.²⁴ Bysterský sborový kronikář Jan Balcar ml. se domníval, že jde o omyl a pokud některý katolický kněz z okolí skutečně uvažoval o vystoupení z církve, byl to spíše Záhorský z Dobrého.²⁵

Václav Záhorský, doktor filozofie a člen jezuitského řádu do jeho zrušení v roce 1773, byl farářem v Dobrém v letech 1807–1816. Podle Kostomlatského k sobě na faru zval bystrého chlapce Františka Smolu z Hlinného, který rád četl, a dával mu číst kromě jiného i Bibli. Když Smola dospěl, vystoupil z církve a na Záhorského dotaz, kdo ho k tomu přemluvil, odpověděl, že jen Bible. Záhorský mu prý k přestupu poblahopřál.²⁶ Smola se stal členem luterského sboru v Černilově a chodíval na nedělní bohoslužby do jeho filiální modlitebny v Bohuslavicích. Čas od času se k němu připojoval František Poul z Rovného, který zůstal až do své smrti v roce 1839 katolíkem, ale k evangelické církvi později přestoupila jeho manželka i děti.²⁷

Tu a tam se objevovali lidé, kteří sice formálně zůstávali katolíky, ale můžeme je snad považovat za jakési tajné nekatolíky i po tolerančním patentu. Tak například podle bysterské farní kroniky šířil „*protestantské zásady*“ v letech 1820–1830 Jan Ficenec, chromý švec z Bačětína, který zemřel v roce 1834. Autor kroniky ho označuje za člověka zpustlého, prostého, hrubého a nevzdělaného. Dále poznamenává, že farníci často vlastní protestantské Bible, modlitby a výklady, zatímco obrazy svatých

23 Kostomlatský, J.: Nejstarší svobodná církev v Čechách, s. 4.

24 Míčan, V.: Na vlnách duchovního života, s. 17.

25 Archiv Sboru Církve bratrské Bystré (dále jen ASCB Bystré), kt. 1, Kronika sboru, s. 125.

26 Kostomlatský, J.: Nejstarší svobodná církev v Čechách, s. 4.

27 Poul, Jozue: Počátkové a okolnosti, z kterých vznikla nynější malá ještě společnost údů evanj. reformovaných v okolí Tys, odvětví čili filiálka od sboru hronovského. In: Míčan, V.: Na vlnách duchovního života, s. 252.

odmítají.²⁸ Podobně Josef Sedláček, sedlák z Bystrého, prý nechodil do kostela, ale místo toho si v neděli vždy sám četl z Bible, zpíval z kancionálu a modlil se. Jeden z jeho dvou synů se v roce 1872 stal členem Svobodné evangelické církve.²⁹

Václav Poul z Nedvězí byl kvůli tomu, že měl kralickou Bibli, předvolán na faru do Dobřan. Na ostré výtky reagoval tím, že si klekl a začal zpívat žalm: „Z hlubokosti své těžkosti volám k Tobě, Bože.“³⁰ V roce 1837 podepsal (snad pod nátlakem) revers, v němž se přiznával, že „*při mnohé příležitosti velmi potupně o křesťanském katolickém náboženství mluvil, již mnohá léta v žádném chrámu Páně, jakož i dávná léta u žádné svaté zpovědi nebyl, náboženství křesťanskému katolickému odporující knihy nejradši četl, o spasitelné vyučování a čtení od mých duchovních správců nestál, Bohu se veřejně rouhal a jiné sváděl.*“ Zároveň slíbil, že povede řádný křesťanský život, bude chodit každou neděli a svátek do kostela a nebude mluvit pohoršlivě a rouhavě.³¹

Hned po zrušení šestinedělního cvičení, ještě v roce 1849, oznámili svůj přestup k evangelické církvi dva muži z dobřanské farnosti, v následujících pěti letech se přidalo dalších 13 lidí.³² V sousední bysterské farnosti to bylo 12 osob v roce 1849 a dalších šest v následujících pěti letech.³³ Tito lidé se však již nehlásili ke sboru augsburského vyznání v Černilově jako jejich předchůdci, ale ke sboru helvetského vyznání v Klášteře nad Dědinou. Šlo především o členy rozvětvené rodiny Hejzlarových, jejich příbuzné Mádrovy z Bačetín a několik dalších jednotlivců. Většina žila ve špatně

28 SOkA RK – knihovna, sign. C0007, Pamětní kniha římskokatolického farního úřadu Bystré 1836–1983, s. 12 a 67–68.

29 ASCB Bystré, kt. 1, Kronika sboru, s. 111.

30 ASCB Bystré, kt. 16, sešitek Josefa Ježka se vzpomínkami pamětníků ze 20. let, vzpomínka sestry Světlíkové z Dolů. Též Kostomlatský, J.: Nejstarší svobodná církev v Čechách, s. 4. Míčan v Na vlnách duchovního života, s. 17, tohoto Poula mylně považoval za otce Jozue Poula.

31 SOkA RK, f. Farní úřad Dobřany, inv. č. 695, sign. 68, kt. 199.

32 Tamtéž, kniha změn náboženství, inv. č. 637/10, kt. 188.

33 SOkA RK, f. Farní úřad Bystré, kniha změn náboženství, inv. č. 132/4, kt. 37.